

УДК 314.748+314.728

ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ (за результатами дослідження 2010-2011 років)

Шестаковський Олексій Петрович – молодший науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" (м. Київ)

У статті на підставі репрезентативного опитування проаналізовані поширеність і характеристики трудової міграції в Україні у 2010 – 2011 роках. Показано, що трудова міграція залишається поширеною, але обсяги внутрішньої міграції (включаючи маятникову) є більшими, ніж зовнішньої, котра зменшилася після економічної кризи. Наведено розподіли зовнішніх і внутрішніх мігрантів за місцем та тривалістю перебування на заробітках; відповідністю роботи фаху; статтю; віком; типом поселення і регіонами.

Ключові слова: трудова міграція, зовнішня міграція, внутрішня міграція, маятникова міграція.

В статье на основании репрезентативного опроса проанализированы распространённость и характеристики трудовой миграции в Украине в 2010–2011 годах. Показано, что трудовая миграция остаётся значительной, но объёмы внутренней миграции (включая маятниковую) больше, чем внешней, которая уменьшилась после экономического кризиса. Приведены распределения внешних и внутренних мигрантов по месту и длительности пребывания на заработках; соответствию работы профессии; полу; возрасту; типу поселения и регионам.

Ключевые слова: трудовая миграция, внешняя миграция, внутренняя миграция, маятниковая миграция.

Prevalence and peculiarities of Ukrainian labor migration in 2010–2011 are described on the ground of a representative survey. It is demonstrated that labor migration remains popular but the volume of internal migration (including pendulum one) is greater than external migration that has decreased after economic crisis. There are adduced the distributions of external and internal migrants by destination, duration stay, compliance with their profession, gender, age, type of settlement and regions.

Keywords: labour migration, external migration, internal migration, pendulum migration.

Українське суспільство активно залучене до міграційних процесів¹. Тому дослідження трудової міграції населення України актуальні з точки зору як необхідності ґрунтовнішого вивчення міграційної проблематики, так і розробки дієвої міграційної політики².

Зовнішня трудова міграція давно стала об'єктом вивчення українських фахівців, які намагаються оцінити її поширеність, причини й наслідки для українського суспільства, характеристики і мотивацію трудових мігрантів. Неповний перелік включає роботи Е. Лібанової, О. Позняка [2; 9], І. Прибиткової [10], О. Малиновської, С. Пірожкова, О. Хомри [11; 12], А. Стародуба [13], І. Майданік [14], О. Краузе [15] та ін. Проте остання відома нам ґрунтозна робота, в якій оцінювалася поширеність і характеристики зовнішньої трудової міграції в масштабах України, базується на докризових даних 2008 року [2]. Тому назріла необхідність нової її оцінки.

Внутрішня трудова міграція вивчена набагато менше, нам відомі лише окремі роботи І. Прибиткової [16; 17]. З огляду на те, що внутрішня міграція під час фінансово-економічної кризи мала підсилитися [18], вивчати її не менш актуально, ніж зовнішню міграцію.

Тому метою роботи обрано аналіз поширеності і окремих характеристик трудової міграції населення України, як зовнішньої, так і внутрішньої, у 2010–2011 роках.

Під *трудовими мігрантами* у статті розуміються особи, котрі полишають свій населений пункт з для отримання оплачуваної роботи. Зовнішніми мігрантами є особи, котрі знаходять таку роботу за межами території України. Відповідно, внутрішні – ті, хто для цього пересувається в межах її кордонів. У статті чітко не розрізняються постійні мігранти (котрі виїхали зі свого населеного пункту на ПМЖ) і тимчасові (котрі полишають свій дім лише на певний час). Проте наведене дослідження майже повністю

© Шестаковський О. П., 2011

¹ Україна визнана п'ятою країною у світі за кількістю осіб, котрі емігрували з неї у різні роки, через неї проходять один з найбільших міграційних коридорів у світі [1]. Кількість українських трудових мігрантів у 2007–2008 роках оцінювалася у 1,3 млн. осіб [2]. Ця діяльність приносить їхнім домогосподарствам в Україні перекази на суму, що дорівнює за різними оцінками, порядку € 1,7 млрд. на рік [2] або \$ 5 млрд. на рік [3].

² Хоча у 2011 році були прийняті «Концепція державної міграційної політики» [4] і «Концепція державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року» [5], вони піддалися гострій критиці громадськості і експертів. Їхні думки можна звести до констатації, що реальної, а не декларативної міграційної політики Україна не має [6–8].

Розділ 2. Соціологічні дослідження проблем сучасного суспільства

присвячене останнім. Крім того, використовується поняття маятникової міграції – щоденних поїздок до місця роботи, розташованого в іншому населеному пункті, і назад.

Емпіричною базою нашого аналізу є опитування "Ваша думка: квітень 2011", яке проводилося Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка разом з Центром "Соціальний моніторинг" за участі наукових співробітників відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України. Польовий етап відбувся 1–10 квітня 2011 року в 26 територіально-адміністративних одиницях України: 24 областях, АР Крим та м. Києві. Усього опитано 6501 респондент. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становлять 1,31–2,18%³.

У випадку наявного досвіду трудової міграції у домогосподарстві респондента ("працював та отримував гроші (офіційно або неофіційно) за межами Вашого населеного пункту"), йому (їй) ставився блок відповідних запитань щодо кожного члена домогосподарства, який мав такий досвід у 2010–2011 роках. Усього 738 респондентів відповіли, що вони та/або члени їхніх родин мали досвід трудової міграції. На підставі їхніх відповідей зібрані дані про 949 трудових мігрантів.

Поширеність різних видів трудової міграції у 2010–2011 роках. Загальна частка домогосподарств, належні до яких, що вдавалися до трудової міграції протягом 2010–2011 років, складає 11,4% (табл. 1), у середньому 1,23 особи в родині⁴.

Видно, що більшість трудових мігрантів – внутрішні (табл. 1, 2). Їх у 2,5 рази більше, ніж мігрантів за кордон, а більше половини мігрантів працювали у межах своєї області. Серед зовнішніх трудових мігрантів найбільш популярною країною є Росія, куди мігрують майже так само часто, як до всіх країн Європи разом. Тобто, більшість трудових міграцій відбувається на порівняно недалекі відстані, куди легше потрапити. Примітно, що зазвичай практикують або внутрішню, або зовнішню міграцію. Частка домогосподарств, де є обидва типи трудових мігрантів, є незначною (табл. 1).

Внутрішня трудова міграція, будучи майже невивченою, є помітно більшою за зовнішню і має справляти помітний вплив на ринок праці в Україні.

Таблиця 1.

Частка трудових мігрантів серед обстежених у 2010–2011 роках домогосподарств (N=6051), %

Частка домогосподарств, де присутні учасники міграцій у 2010–2011 роках,	11,4
Присутні учасники внутрішніх міграцій*	8,5
Присутні учасники зовнішніх міграцій*	3,1
Присутні учасники і внутрішніх, і зовнішніх міграцій	0,2
Респонденти, котрі самі були трудовими мігрантами у 2010–2011 роках, зокрема	4,7
Внутрішніми трудовими мігрантами	3,8
Зовнішніми трудовими мігрантами	0,9

* Сума часток домогосподарств з внутрішніми і зовнішніми мігрантами перевищує 11,4%, оскільки 0,2% домогосподарств мали трудових мігрантів обох типів.

Таблиця 2.

Розподіл трудових мігрантів у 2010–2011 роках за місцем міграції (N=949), %

У своєму обласному центрі	30,3	Внутрішня трудова міграція – 73,2%
В іншому місті своєї області	27,8	
В іншому обласному центрі	3,9	
В іншому місті не своєї області	3,4	
У Києві	7,8	
В Росії	11,0	Зовнішня трудова міграція – 28,7%
У Польщі	3,7	
В Європі (крім Польщі)	9,1	
У США, Канаді	0,8	
Інші країни	4,1	

Сума відповідей перевищує 100%, оскільки можна було обирати кілька варіантів

Звернемо увагу, що не враховано мігрантів, котрі не залишили нікого в домогосподарстві, – одинаків або тих, хто перебрався всією родиною. Реальна кількість мігрантів має бути дещо більшою. Але навіть попри це обсяг зовнішньої трудової міграції, за останні роки, швидше за все, скоротився. За даними дослідження, у

³ Опитування проведено в 82 містах, 32 СМТ та 254 селах України. Метод отримання інформації – індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента „віч-на-віч“. Рівень досягнення респондентів – 64,8%.

⁴ Середнє обраховано на 738 респондентах, $\sigma=0,52$.

2010 та січень–квітень 2011 року зовнішніми міграціями було охоплено 3,1% домогосподарств і лише 0,9% респондентів особисто (табл. 1). Тоді як у 2007 – I пол. 2008 року ними було охоплено 4,4% населення працездатного віку [2]. Ці дані важко порівнювати безпосередньо, але є інші непрямі свідчення на користь цього. Так, кількість іммігрантів з України до держав ОЕСР зменшилася з 147 тис. осіб у 2007 році до 126 тис. осіб у 2009 [19]. Крім того, якщо у 2008 році кількість приватних переказів з-за кордону, за даними НБУ [3], складала \$ 6,2 млрд., то в 2009 лише \$ 5,4 млрд., а в 2010 – \$ 5,9 млрд., без урахування інфляції за весь цей час.

Зважаючи на те, що більшість внутрішніх мігрантів зазвичай продовжували мешкати вдома під час роботи в іншому населеному пункті (табл. 3), внутрішня міграція має бути переважно маятниковою. Разом з тим, частка внутрішніх мігрантів, котрі постійно знаходяться за межами свого населеного пункту під час роботи, цілком порівнювана з загальною часткою зовнішніх мігрантів (24,2%).

Таблиця 3.

Розподіл відповідей на запитання "Коли він/вона (Ви) мали роботу в іншому населеному пункті в межах України, де зазвичай він/вона (Ви) мешкали?"

	Частка від внутрішніх мігрантів (N=684)	Частка від усіх мігрантів (N=949)
Вдома, у Вашому населеному пункті	61,0	43,9
Не вдома, в тому населеному пункті, де працювали	33,6	24,2
Не відповіли	5,4	3,9
Усього	100	72,0*

* Сумарна частка внутрішніх мігрантів у табл. 2 є трохи більшою (73,2%), оскільки відображувала відповіді респондентів щодо місць призначення трудової міграції, яких могло бути декілька.

Характеристики міграційних потоків. Більшість трудових мігрантів проводять на заробітках тривалий час (табл. 4). Половина з них провели на заробітках більше 12 місяців з 16, щодо яких збиралися дані (2010 рік і січень–квітень 2011 року), ще кожен п'ятий провів там більше 6 місяців. Перебування на заробітках понад рік більш притаманне внутрішнім мігрантам, від півроку до року – зовнішнім. Робота, яку зазвичай виконують мігранти, щонайменше у половині випадків не відповідає професії, яку вони отримали (табл. 4).

Таблиця 4.

Розподіл трудових мігрантів у 2010–2011 роках за особливостями міграції, %

	Усі мігранти (N=949)	Внутрішні мігранти (N=684)	Зовнішні мігранти (N=269)
За загальною тривалістю роботи поза межами свого населеного пункту*			
До 3 місяців включно	5,4	4,8	7,4
Більше 3 місяців, до 6 місяців включно	9,1	7,0	14,1
Більше 6 місяців, до 1 року включно	21,0	16,4	33,1
Більше року	50,6	57,9	31,2
Немає відповіді	13,9	13,9	14,1
Усього	100	100	100
За відповідністю звичайної роботи під час заробітків отриманій професії			
Робота відповідає	35,4	35,5	35,3
Робота не відповідає	51,7	51,6	51,7
Важко відповісти	6,6	6,1	7,8
Немає відповіді	6,3	6,7	5,2
Усього	100	100	100

* У 2011 році враховувалися лише січень–квітень.

Сума зовнішніх та внутрішніх мігрантів перевищує загальну кількість мігрантів, оскільки деякі з них відносяться до обох категорій.

Трудові мігранти складаються переважно з чоловіків (табл. 5). Більшість має вік 26–55 років (а 43% належать до найбільш працездатного віку, 26–40 років). Серед зовнішніх мігрантів частка молоді до 25 років помітно нижча.

Таблиця 5.

Статтєвий та віковий розподіли трудових мігрантів у 2010–2011 роках, %

	Усі мігранти (N=949)	Внутрішні мігранти (N=684)	Зовнішні мігранти (N=269)	Усі опитані (N=6501)
За статтю				
Чоловіча	73,9	73,2	75,8	47,6
Жіноча	26,1	26,8	24,2	52,4

Розділ 2. Соціологічні дослідження проблем сучасного суспільства

Усього	100	100	100	100
За віковими категоріями				
18–25 років	15,1	18,4	6,7	15,5
26–40 років	43,0	40,7	49,4	29,3
41–55 років	30,8	29,2	34,6	27,0
56 років та більше	4,0	3,8	4,5	28,2
Немає відповіді	7,1	7,9	4,8	-
Усього	100	100	100	100

Сума зовнішніх та внутрішніх мігрантів перевищує загальну кількість мігрантів, оскільки деякі з них відносяться до обох категорій.

Третину від загальної кількості мігрантів склали ті, хто особисто протягом указанного періоду вдавалися до трудової міграції (табл. 6). При цьому серед внутрішніх мігрантів вища частка самих респондентів, серед зовнішніх – частка членів їх родин (різниця статистично значуща на рівні $p=0,001$).

Таблиця 6.

Розподіл респондентів за тим, чи вони самі їздили на заробітки, чи члени їх родин у 2010–2011 роках, %

	Усі мігранти (N=949)	Внутрішні мігранти (N=684)	Зовнішні мігранти (N=269)
Самі респонденти	32,3	36,1	23,0
Члени їх родин	67,7	63,9	77,0
Усього	100	100	100

Сума зовнішніх та внутрішніх мігрантів перевищує загальну кількість мігрантів, оскільки деякі з них відносяться до обох категорій.

Поширеність міграційних практик істотно відрізняється між різними типами поселення та регіонами. Більшість домогосподарств, де є трудові мігранти, знаходиться у сільській місцевості, дещо зменшуючись у випадку із зовнішньою міграцією (табл. 7).

Суттєво відрізняється регіональна структура родин учасників внутрішніх та зовнішніх міграцій. Внутрішніх мігрантів більше у північному регіоні та Криму (табл. 8, стовпчик 4). Крим є джерелом 15,7% мігрантів серед опитаних. На півночі лідером є Київська область без Києва (14,6% мігрантів) – швидше за все, столиця є основним місцем призначення таких трудових мігрантів. Серед учасників зовнішніх міграцій безперечно переважають жителі заходу України, котрі складають 63,8% опитаних домогосподарств (табл. 8, стовпчик 5). Підвищена частка мігрантів спостерігається у всіх областях регіону.

Таблиця 7.

Розподіл домогосподарств з учасниками трудових міграцій у 2010–2011 роках за типом населеного пункту, %

	Великі міста (понад 100 тис. осіб)	Малі міста та СМТ	Села	Усього
З учасниками внутрішніх та зовнішніх міграцій (N=738)	16,5	24,9	58,6	100
З учасниками внутрішніх міграцій (N=554)	14,6	25,0	60,4	100
З учасниками зовнішніх міграцій (N=199)	21,6	24,1	54,3	100
Без учасників міграцій (N=5763)	36,9	32,2	30,9	100

Відмінності усіх регіональних розподілів домогосподарств з трудовими мігрантами від розподілу домогосподарств без мігрантів статистично значущі на рівні $p=0,001$.

Сума домогосподарств із зовнішніми та внутрішніми мігрантами перевищує їх загальну кількість, оскільки деякі відносяться до обох категорій.

Таблиця 8.

Розподіл домогосподарств з учасниками трудових міграцій за регіонами⁵, %

	З учасниками міграцій за 2010–2011 роки (N=738)	З учасниками внутрішніх міграцій (N=554)	З учасниками зовнішніх міграцій (N=199)	Без учасників міграцій (N=5763)
1	2	4	5	6
Захід	31,2	20,2	63,6	18,1
Центр	12,6	14,6	5,6	15,1
Північ	16,0	19,5	6,1	11,0

⁵ Віднесення областей за регіонами наступне. Захід: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька області. Центр: Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська області. Північ: Житомирська, Київська (без м. Києва), Сумська, Чернігівська області. Схід: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області. Південь: Миколаївська, Одеська, Херсонська області. АР Крим та м. Київ виділяються окремо.

Схід	15,3	17,1	10,6	35,2
Південь	5,8	5,8	6,6	10,6
АР Крим	13,3	15,7	5,1	4,0
м. Київ	5,8	7,0	2,5	6,0
Усього	100	100	100	100

Відмінності усіх регіональних розподілів домогосподарств з трудовими мігрантами від розподілу домогосподарств без мігрантів статистично значущі на рівні $p=0,001$.

Сума домогосподарств із зовнішніми та внутрішніми мігрантами перевищує їх загальну кількість, оскільки деякі відносяться до обох категорій.

Таким чином, трудова міграція продовжує бути дуже поширеною в українському суспільстві, охоплюючи приблизно 11,4% домогосподарств. При цьому обсяги внутрішньої міграції – передусім у межах області – перевищують обсяги зовнішньої. Як правило, домогосподарства практикують або внутрішню, або зовнішню трудову міграцію. Зовнішня міграція, судячи з одержаних даних, скоротилася протягом періоду фінансово-економічної кризи, починаючи з 2008 року. Більшу частину внутрішньої міграції складає маятникова міграція, але решта мігрантів такого типу може бути порівняна з кількістю зовнішніх мігрантів.

Більшість трудових мігрантів проводять на заробітках тривалий час (6 місяців та більше), і їхня робота не відповідає отриманій ними професії. Більшість з них є чоловіками й мають вік 26–55 років. Приблизно третину мігрантів склали самі респонденти. Внутрішня міграція відрізняється від зовнішніх більшою тривалістю і більшою часткою молоді до 25 років серед їх учасників.

Переважаюча частка мігрантів походить із сіл. За регіонами походження є суттєві відмінності між зовнішніми і внутрішніми мігрантами. Основне джерело зовнішньої міграції – західні області, в той час як внутрішніх – північні області та АР Крим.

Ці характеристики підтверджують загальновідомі висновки про те, що трудові мігранти переважно складаються з представників найбільш працездатного населення, працюють не за фахом і походять з економічно депресивних територій.

Трудова міграція, як зовнішня, так і (чи не більшою мірою) внутрішня – достатньо поширене явище, щоб спричиняти вагомий вплив на український ринок праці. Потрібні детальніші дослідження різних її видів, щоб скласти уявлення про цей вплив і бути у змозі його прогнозувати.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Migration and Remittances Factbook 2011 / by Dilip Ratha – 2nd Ed. – 2010. 2. Зовнішня трудова міграція населення України / під кер. Е.М. Лібанової – К.: УЦСР, Держкомстат України, 2009. 3. НБУ. Огляд приватних грошових переказів. – http://www.bank.gov.ua/Balance/PB/Ogl_grosh_perekaz.pdf. 4. Указ Президента України "Про Концепцію державної міграційної політики" № 622/2011 від 30 травня 2011 р. 5. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року" № 572-р від 22 червня 2011 р. 6. Марков І. Концепція міграційної політики в Україні: гол у власні ворота / І. Марков // Радіо Свобода – 20.09.2011. – <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24332368.html> 7. Влада не чує українців, які працюють за кордоном / О. Миколюк, В. Сенатовський, А. Вакулєнко // "День". – 2011. – 26 липня. 8. Міграція в Україні: необхідним є єдиний учет мігрантів // Сьогодні.ua – 2011. – 15 лютого. – <http://www.segodnya.ua/news/14259260.html>. 9. Позняк О. Масштаби зовнішніх трудових міграцій населення України / О. Позняк // Україна: аспекти праці. – 2002, № 6. – С. 40. 10. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя / І. Прибиткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002–2003. – № 4–1. 11. Малиновська О. Проблема зовнішньої трудової міграції в Україні // "Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу. Міжнародний науково-практичний семінар" (Львів, 11 листопада 2003 року) (<http://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2003/semi11-11.htm#maf>). 12. Пирожков С., Малиновская О., Хомра О. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект. – К.: НИПМЕ, 2003. – 134 с. 13. Стародуб А. Українська трудова міграція у дзеркалі соціології // Українська трудова міграція до країн Європейського союзу у дзеркалі соціології. – К, 2005. 14. Майданік І.П. Сільська молодь як особлива категорія учасників трудових міграцій / І. П. Майданік // Український соціум. – 2005. – №5-6. – с. 150–155. 15. О. Краузе. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – №2(27). – с.26–34 16. Прибыткова И.М. Общая теория трудовой маятниковой миграции населения // Проблемы развития социологической теории. Социальные процессы в Украине. – Вып. 4. – К.: ИС НАНУ, 2004. – С.283-287. 17. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси в Україні / [Електронний ресурс] - <http://novisa.com.ua/upload/file/migration%20process%20in%20Ukraine,%20Prybytkova%20ukr.pdf>. 18. В Україні посилилась внутрішня трудова міграція. // Радіо Свобода. – 5.10.2009. – <http://www.radiosvoboda.org/archi-ve/news/20091005/630/630.html?id=1843690>. 19. International migration: where do people go and where from? // The Guardian Datablog – Posted by Ami Sedghi – 12 July 2011. – <http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2011/jul/12/im-migration-destination-countries-list-migration-statistics>